ЖИТТЄВИЙ СВІТ ЯК ОСНОВА УНІКАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

LIFEWORLD AS THE BASIS OF PERSONALITY UNIQUENESS

У статті пропонується загальний огляд походження поняття «життєвий світ», його розвитку та становлення як психологічної категорії. Проводиться детальний аналіз еволюції поняття від феноменології німецького філософа Едмунда Гуссерля до перспектив його практичного застосування у сучасній психологічній науці. Розглядаються різноманітні підходи до розуміння та інтерпретації життєвого світу у філософії, соціології та психології. Автори наголошують на важливості поняття «життєвий світ» для розуміння унікальності кожної особистості, реконструкції її внутрішнього світу, у тому числі і для задач практичної психології та психотерапії. Наводяться приклади типологій життєвого світу, які потенційно можуть бути використані для розробки практичних методів та інструментів вивчення суб'єктивних переживань особистості.

Усе більша схильність сучасної людини до вираження власної індивідуальності та своєрідності роблять будь-які дослідження, що намагаються поглибити розуміння її унікального буття, надзвичайно актуальними. Сучасна людина надзвичайно цінує власну самобутність, вона вимагає прихильного ставлення до неї самої як до особистості, прийняття і розуміння її психологічних особливостей, переконань, цінностей, поглядів тощо. Концепція життєвого світу є корисним теоретичним і практичним конструктом, який дає змогу створити цілісний погляд на проблему, охопивши різні аспекти існування людини – суб'єктивне ставлення до зовнішнього світу, до інших людей, до власного життя та до самої себе. Наповнення поняття «життєвий світ» психологічним змістом є важливим для вивчення суб'єктивних характеристик людини, для дослідження внутрішніх ресурсів особистості, особливостей її взаємодії зі світом та соціальним оточенням, перспектив особистісного розвитку тощо.

Таким чином, автори окреслюють коло питань, розробка яких є актуальним та перспективним завданням сучасної психологічної науки у контексті розуміння людського буття в сучасному світі.

Ключові слова: життєвий світ, типології життєвих світів, життєтворення, осо-

бистість, феноменологія, буття людини, екзистенціальна психологія.

The article offers a general overview of the origin of the concept of the "lifeworld", its development and formation as a psychological category. A detailed analysis of the evolution of the concept from the phenomenology of the German philosopher Edmund Husserl to the prospects of its practical application in modern psychological science is carried out. Various approaches to understanding and interpreting the lifeworld in philosophy, sociology and psychology are studied. The authors emphasize the importance of the concept of the "lifeworld" for understanding the uniqueness of each individual, the reconstruction of its inner world, including for the tasks of practical psychology and psychotherapy. Examples of lifeworld typologies that can potentially be used to develop practical methods and tools for studying the subjective experiences of the individual are given.

The growing tendency of modern person to express its own individuality and originality makes any research that seeks to deepen the understanding of its unique existence extremely relevant. Modern person highly values its own identity, it requires a favorable attitude to itself as a personality, acceptance and understanding of its psychological characteristics, beliefs, values, opinions and so on. The concept of the "lifeworld" is a useful theoretical and practical construct that allows us to create a holistic view of the problem, covering various aspects of human existence – the subjective attitude to the outer world, to other people, to its own life and to itself. Filling the concept of lifeworld with psychological sense is important for the study of subjective characteristics of human, for the study of internal resources of the individual, the features of its interaction with the world and social environment, prospects for personal development and more.

Thus, the authors outline a range of issues, the development of which is a relevant and promising task for modern psychological science in the context of understanding human existence in the modern world.

Key words: lifeworld, typology of lifeworlds, life-building, personality, phenomenology, human existence, existential psychology.

УДК 159.923.2:111.11:130.121
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.13-1.17>

Ганущак Р.І.

аспірант кафедри психології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Партико Т.Б.

к.психол.н., доцент,
професор кафедри психології
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Постановка проблеми. Поняття «життєвий світ» (нім. Lebenswelt) походить із феноменології німецького філософа Е. Гуссерля, який розумів під ним безпосереднє людське буття, що не потребує жодних пояснень, адже проживається людиною безпосередньо. З того часу багато інших учених та мислителів знайшли для себе корисним застосування цього поняття для розуміння соціальної та психологічної природи людини. У психологічній науці поняття «життєвий світ»

використовується з метою осмислення унікальності кожної особистості, проникнення у її внутрішній світ, розуміння її самобутності, своєрідності та неповторності. Ми вважаємо, що такий підхід до пізнання сучасної людини є надзвичайно необхідним.

Актуальність цієї проблеми зумовлена все зростаючою роллю цінності людської індивідуальності та своєрідності, а саме життєвий світ особистості визначає її унікальність. Сучасна людина уже не бажає бути просто гвинтиком

у системі, вона вимагає прихильного ставлення до неї самої як до особистості, прийняття і розуміння її психологічних особливостей, цінностей, поглядів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Усвідомлення необхідності більш індивідуального та розуміючого підходу до вивчення внутрішнього світу людини виливається у різноманітні дослідження, що провадилися останніх кілька років. Життєвий світ вивчався у таких ракурсах: у контексті людської долі (М.М. Махній, 2013), як основа професійного становлення особистості (І.Ф. Демидова, 2013), як підґрунтя соціальної комунікації (В.В. Василькова, М.Г. Слюсарева, 2013), як фактор соціальної відповідальності (Д.Г. Булавін, 2015), як фундамент людського буття (Д.О. Леонтьєв, 2019) тощо.

Українські психологи особливої уваги надають особистісному життєтворенню, життєконструюванню, тобто фокус досліджень спрямований не так на вивчення глибинної сутності людини, як на динаміку особистісних змін. Питання життєконструювання вивчається з різних поглядів, зокрема: соціально-психологічні практики як акти особистісного життєтворення (Т.М. Титаренко), життєтворення в мотиваційно-дискурсивному вимірі (В.О. Климчук), особливості життєтворення в субкультурах проблемної молоді (Б.П. Лазоренко), керування ризиками як фактор життєтворення особистості (Т.О. Ларіна), соціально-психологічні практики інтеграції страху смерті як особистісний ресурс життєтворення (К.В. Мирончак), життєтворення особистості в сімейній сфері (О.Я. Кляпець), наративні практики в подружньому життєтворенні молодих сімей (Ю.А. Любімова), жіночі практики конструювання партнерських стосунків (Ю.Д. Гундертайло), соціальні інтернет-сервіси як новий вимір життєтворення особистості (В.В. Посохова), практики плейбек-театру як способу особистісного життєконструювання (В.В. Савінов) тощо [10].

Як бачимо, провадиться досить досліджень життєвого світу, причому важливими є як дослідження, що пропонують вивчення своєрідності різних окремих аспектів особистості та її буття, так і дослідження, які подають більш загальний погляд на життєвий світ загалом. Особливої уваги, на нашу думку, потребує динаміка формування життєвого світу особистості в теперішню епоху, з огляду на все більшу індивідуалізацію сучасної людини, її прагнення до самовизначення та саморозвитку.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати генезис поняття «життєвий світ» та його становлення у психології. Завдання статті – розглянути поняття «життєвий світ» у процесі його виникнення, розвитку та утвердження як психологічної категорії, проаналізу-

вати різні підходи до його розуміння та інтерпретації і визначити перспективи майбутніх досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для психологічного аналізу поняття «життєвий світ» доцільно спочатку розглянути філософський та соціологічний аспекти питання, адже саме у рамках філософії це поняття бере свій початок, тому для повного розуміння того, що являє собою життєвий світ особистості, без такого огляду не обійтися. Також ми не залишимо без уваги погляди деяких психіатрів на концепцію життєвого світу, адже, по-перше, саме через феноменологічну психіатрію поняття «життєвий світ» потрапило до психології, а по-друге, саме там сформувалося розуміння життєвого світу як психологічної категорії, яка визначає унікальність внутрішнього суб'єктивного світу людини, а також були розроблені підходи до реконструкції і пізнання цього світу.

Як ми уже згадували, ідея життєвого світу бере свій початок у феноменології Е. Гуссерля. Він застосовував це поняття як відповідь на кризу класичної науки. Гуссерль вважав, що через виключення із науки всього суб'єктивного вона втрачає дещо важливе – смисловий фундамент. Наука стоїть на поясненні, тоді як існує дещо, що такого пояснення не потребує, воно відкрите нам безпосередньо. Це і є життєвий світ людини, її повсякденне буття. Ми його розуміємо, він очевидний, він задає форми орієнтації і людської поведінки, він є смисловою підставою науки, що передує її народженню. Життєвий світ – це певна цілісна структура, що служить фоном для розуміння сенсу людської діяльності, на відміну від науки, у якій все спрямоване на досягнення максимальної об'єктивності. У життєвому світі все співвідноситься з цільовою структурою життя людини, із сенсом її існування. Через підміну безпосереднього живого світу особистості світом об'єктивованих абстракцій наука, на думку Гуссерля, не має змоги проникнути у життєвий світ. Для Гуссерля саме життєвий світ є основою для будь-яких гносеологічних досліджень [5].

Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет розглядав життєвий світ з точки зору філософсько-антропологічної традиції. Він вважав, що поняття «життєвий світ» розв'язує суперечку між ідеалістами та матеріалістами, робить її безглуздою, оскільки в житті однаково значущі і реальні обидві сторони – людина і світ. Під світом філософ розумів прагматичну реальність, у якій кожен може віднайти своє Я. Різні сторони життєвого світу Х. Ортега-і-Гассет називав «прагматичними полями» [14].

Послідовник Гуссерля А. Шюц ввів поняття «життєвий світ» у соціологію. Життєвий світ для нього – один з аспектів соціального життя; це інтерсуб'єктивний світ, за допомо-

гою якого людина, з одного боку, виступає спостерігачем і творцем соціальної реальності, а з іншого – її поведінка підлягає стримуванню та регулюванню вже наявними соціальними та культурними структурами, які були утворені раніше та успадковані від попередників. А. Шюц виділив чотири виміри життєвого світу: Umwelt (світ спільників, «товаришів», людей, які поділяють один час і простір), Mitwelt (світ сучасників, які живуть в один час, але не контактують безпосередньо), Vorwelt (світ попередників, предків) та Folgewelt (світ наступників, нащадків). Отже, для А. Шюца життєвий світ – це складна система взаємодій між сучасниками, спадщиною предків та впливом на нащадків у процесі творення соціальної та культурної реальності [18].

Продовжив розробку поняття «життєвий світ» у рамках соціології Ю. Габермас у своїй теорії комунікативної дії. Габермас вважає, що життєвий світ – це не лише тло для повсякденної комунікації і досвіду людей, а й свого роду вмістище значень і переконань, яке дає змогу досягати згоди. Життєвий світ у його розумінні – це опосередкований мовою ресурс інтерпретацій, які відтворюються у вигляді культурної традиції [17].

У психології поняття «життєвий світ» запровадив один з піонерів екзистенціальної психології та екзистенціального аналізу у психотерапії Л. Бінсвангер. Будучи психіатром, Бінсвангер розглядав концепцію життєвого світу Гуссерля як ключ до розуміння суб'єктивних переживань своїх пацієнтів, вважаючи, що в психічних захворюваннях ми стикаємося з модифікаціями фундаментальної структури та структурних зв'язків буття-у-світі. Він звертав увагу на важливість для розуміння людини того, як ця людина бачить світ і як відкривається для цього світу. Л. Бінсвангер вважав, що кожна індивідуальна форма існування передбачає власний світопроект. Індивід переживає світ за допомогою власного світопроекту або, інакше кажучи, світогляду. Світопроект людини – це, по суті, і є краз те, як вона сприймає світ і як відкриває себе для нього і у ньому. Кожна окрема людина завжди застає себе в межах свого світопроекту, і це передбачає бачення міжособової взаємодії як зіткнення індивідуальних життєвих світів. Л. Бінсвангер виділив такі модуси існування: Umwelt, «світ навколо» – взаємодія між організмом та фізичним середовищем; Mitwelt, «спільний світ» – стосунки з іншими людьми, взаємодія із соціальним середовищем; Eigenwelt, «власний світ» – стосунки людини із самою собою, світ Я. Він вважав, що, аби повністю зрозуміти людину, потрібно враховувати особливості всіх трьох модусів її існування [2].

Для опису характеру існування через відносини між людиною і світом або навколишніми

предметами, спираючись на деякі ідеї німецького філософа М. Гайдеггера, Бінсвангер використовує поняття «буття-у-світі» та «буття-поза-світом». Буття-у-світі – це нормальна і закономірна взаємодія з реальним середовищем, яка вважається основною для нашого способу існування. Це те, як людина безпосередньо взаємодіє з навколишнім та вплив цих взаємодій на неї. Ідея буття-поза-світом стосується того, як люди можуть змінити обставини, використовуючи свободну волю. Людина, на відміну від тварин, здатна вийти за межі і трансформувати свій світ, слідуючи власним потребам і мотивам [2].

Психіатр і психотерапевт Г. Елленбергер з метою розуміння та реконструкції внутрішнього світу пацієнтів запропонував аналізувати їх спосіб переживання часу, простору, причинності, матеріальності та інших категорій життєвого світу. Основними категоріями життєвого світу, на його думку, є час (темпоральність) та простір (просторовість). Під темпоральністю він мав на увазі переживання людиною часу, суб'єктивний час внутрішнього досвіду, швидкість протікання цього часу, його спрямованість тощо. Для аналізу Елленбергер, з опорою на деякі ідеї французького психіатра Е. Мінковського, виділив зони часу, який переживається: віддалене минуле, середнє минуле, найближче минуле, теперішнє і найближче майбутнє, середнє майбутнє, віддалене майбутнє («горизонт»). У рамках категорії просторовості ним вивчалися: орієнтований простір (переживання орієнтації в просторі з тілом як точкою відліку), налаштований простір (просторове переживання, що визначається чуттєвим настроєм або емоційним напруженням), ясний простір (переживання «вільного простору», відстані, перспективи), темний простір (переживання неясності, туманності простору, його звуження; відносно соціального оточення – десоціалізація), простір, що світиться (переживання екстатичного, містичного досвіду, злиття суб'єкта і об'єкта, трансцендентованість відстаней і розмірів). З точки зору причинності аналізувалося, на який принцип людина покладається в оцінці подій свого життя – детермінізму, випадковості чи інтенційності (наміру). Зокрема, Г. Елленбергер зазначає, що детермінізм переважає в суб'єктивних переживаннях меланхоліків, випадковість – у переживаннях осіб, що перебувають у маніакальній стадії, а параноїки навіть у випадкових подіях можуть бачити сліди наміру. Що стосується категорії «матеріальність», то вона передбачає аналіз питання субстанції самого світу: консистенція (рідкий, м'який, в'язкий тощо), напруга, маса, важкість/легкість, світло, колір, переважання певних елементів (вогнь, повітря, вода, земля). Лише такий повний феноменологічний аналіз життє-

вого світу людини може, на думку Г. Елленбергера, допомогти наблизитися до розуміння її суб'єктивного буття і переживання [15].

Отже, поняття «життєвий світ», пройшовши довгий шлях від феноменології німецького філософа Е. Гуссерля, який розумів його як повсякденний, безпосередньо даний людині буттєвий досвід та використовував у контексті критики сучасної йому науки, до психологічної категорії, яка лежить в основі унікальності кожної окремої особистості та визначає характер її життєдіяльності й особливості взаємодії з іншими, міцно закріпилося у психології. Напрацювання та здобутки представників феноменологічного спрямування у філософії, соціології та психології суттєво вплинули на становлення таких напрямів психологічної науки, як гуманістична та екзистенціальна психологія.

Гуманістична психологія визнає своїм головним предметом особистість як унікальну цілісну систему, яка володіє «відкритою можливістю» саморозвитку, самоактуалізації. Екзистенціальна психологія також виходить з унікальності конкретного життя людини, незвідного до загальних схем. Основні положення гуманістичної та екзистенціальної психології свідчать, що: людина як цілісна істота перевершує суму своїх складників (інакше кажучи, людина не може бути пояснена в результаті наукового вивчення лише часткових функцій); людське буття розгортається в контексті соціальних відносин (а отже, людина може бути пояснена лише із взяттям до уваги міжособистісного досвіду); людина усвідомлює себе (і може бути зрозумілою лише з урахуванням цього самоусвідомлення); людина має вибір (вона не пасивний спостерігач процесу свого існування, а сама творить власний досвід); людина інтенціональна (вона звернена в майбутнє, у її житті є мета, цінності та сенс) [16].

Як можна побачити, ці положення гармонійно вписуються у рамки поняття «життєвий світ особистості», отже, воно та інші схожі з ним за змістом, які стосуються своєрідності людського буття, поширилися у психологічній науці, насамперед, звісно, в гуманістичній та екзистенціальній психології та психотерапії (Р. Мей, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). До прикладу, А. Маслоу на основі виділених ним двох глобальних категорій мотивів (дефіцитарні мотиви та мотиви росту, буттєві мотиви) окреслив два способи життя. Д-життя (дефіцитарне) характеризується спрямованістю на задоволення лише нагальних потреб, вимог оточення, на зниження напруги, уникнення зайвих труднощів. Це життя сьогодишнім днем, рутинне існування, без жодної мотивації досягнень. На противагу йому, Б-життя (буттєве) передбачає відкритість новому, творчість (у широкому сенсі), зрілість, бажання самовдосконалюватись, використовувати

власний потенціал, прагнення самоактуалізації [8]. Своєю чергою Р. Мей переосмислив і доповнив ідеї Л. Бінсвангера та застосував їх не лише до психотерапевтичного процесу, але й до розуміння людського буття загалом. За його редакцією вийшов свого роду маніфест нових напрямів психології під назвою «Екзистенціальна психологія», який являє собою збірник доповідей, представлених на симпозіумі в Цинциннаті у вересні 1959 року в рамках щорічного з'їзду Американської психологічної асоціації, де свої погляди на психологічні аспекти буття людини, життєвий світ особистості та перспективи застосування цієї концепції у психології висловили, окрім Р. Мей та А. Маслоу, інші психологи, психотерапевти та психіатри – К. Роджерс, Г. Олпорт, Г. Фейфел, Г. Елленбергер та сам Л. Бінсвангер [9].

Розвинула ідеї Л. Бінсвангера сучасний екзистенціальний психолог і психотерапевт Е. ван Дорцен. Вона доповнила його модель життєвого світу четвертим компонентом. Дещо модифікувавши інтерпретацію трьох модусів існування Л. Бінсвангера, ван Дорцен описала їх як природний світ, соціальний світ та особистий світ. Природний світ – найфундаментальніший з усіх людських світів, адже буття завжди вкорінене в актуальній фізичній присутності у матеріальному світі. Другий світ, другий вимір буття – соціальний, в якому люди взаємодіють один з одним різним чином. Третій світ – світ особистий, внутрішній, власний, він охоплює все, що розглядається як частини Я, це те, що ми називаємо словом «моя». І, нарешті, відсутній у Л. Бінсвангера четвертий світ ван Дорцен позначає як духовний, або ідеальний світ, що включає ставлення людини до світу, її переконання та цінності. У деяких людей це зводиться до релігійного складника існування, в інших – ні, але більшість людей здатні оперувати ідеями, які відображають переконання про життя, світ, себе самого тощо. Тобто духовний світ – це та сфера екзистенції, де люди створюють сенс для самих себе і надають сенсу речам. Ван Дорцен зазначає, що зрозуміти ідеальний світ людини – значить осмислити, як ця людина створює уявлення про світ, заради чого вона живе і за що погодиться померти. Ван Дорцен посилається на теорію психіатра, невролога та філософа В. Франкла, зокрема, на його погляди про ноетичний, або духовний, вимір людського існування [3].

У радянській психології поняття «життєвий світ» розроблялося в рамках теорії діяльності (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Ф.Ю. Василюк), завданням якої було подолати розрив між окремим суб'єктом та соціальною реальністю шляхом їх вивчення через посередництво діяльності. Зокрема, С.Л. Рубінштейн окреслив концепцію особистості як суб'єкта

життя, яка несла у собі ідею про індивідуально активну людину, тобто про людину, яка вибудовує умови свого життя і своє ставлення до нього. Він запропонував розглядати поняття життєвих відносин як основне, як одиниць аналізу життєвого шляху, назвавши серед них три: ставлення до предметного світу, до інших людей та до самого себе. С.Л. Рубінштейн також зазначав, що є два основні способи існування людини. Перший – життя, котре не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина: спочатку батько і мати, потім друзі, подруги, вчителі, потім чоловік чи дружина, діти і т. д. Тут людина вся всередині життя, будь-яке її ставлення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя загалом. Другий спосіб існування пов'язаний з появою рефлексії. Завдяки рефлексії цей безперервний процес життя ніби призупиняється, людина подумки виводиться за межі життя, начебто займає позицію поза ним. Це вирішальний, поворотний момент, тут закінчується перший спосіб існування. З появою рефлексії пов'язане філософське осмислення життя, пошук сенсу [11].

Продовжила розробляти уявлення про особистість як суб'єкта життєвого шляху учениця С.Л. Рубінштейна, психолог та філософ К.А. Абульханова-Славська. Спираючись на деякі ідеї свого вчителя, вона зазначала, що життєвий шлях особистості – це не тільки рух людини вперед, але й рух вгору, до вищих, більш досконалих форм, до кращих проявів людської сутності. І якщо рух уперед по життю багатьма розумівся лише як рух від розквіту до занепаду, від народження до смерті, то її розуміння життєвого шляху як руху вгору, до людської – етичної, соціальної, психологічної – досконалості, дало змогу по-іншому зрозуміти завершення життя: досягнення не старості, занепаду і смерті, а досягнення особистісної довершеності.

К.А. Абульханова-Славська досліджувала життєвий світ особистості у світлі певних психологічних проблем, пов'язаних зі стратегією життя. Це коло проблем включає активність особистості, засоби і способи її самовираження, саморегуляцію, організацію нею часу життя. З їх допомогою здійснюється життєва практика, виробляється самостійна життєва стратегія. Стратегія є деяким універсальним законом, способом самоздійснення людини в різних сферах її життя. Оскільки кожен будує своє життя сам, стратегія життя є індивідуальним надбанням, індивідуальним відкриттям кожного. У підсумку кожна людина має таке життя, яке вона побудувала сама. Принципова відмінність полягає в тому, що хтось справді будує своє життя, і навіть доволі свідомо, а хтось лише використовує те, що вже є в наявності (і в житті, і в ньому самому). Тому,

визнаючи кожного особистістю, Абульханова-Славська припускає, що все ж далеко не кожен здатний стати суб'єктом, архітектором, творцем власного життя [1].

Психолог та психотерапевт Ф.Ю. Василюк розробив типологію життєвих світів та описав характерні для кожного типу способи переживання та подолання труднощів і критичних ситуацій. Він виділив два виміри життєвого світу: внутрішній світ та зовнішній світ. Внутрішній світ може бути простим або складним залежно від змісту і структури потребно-мотиваційної сфери. Зовнішній світ може бути легким або важким залежно від легкості або важкості задоволення значущих потреб людини. Різні варіанти поєднання цих вихідних параметрів (простоти–складності, легкості–важкості) дають змогу виділити чотири типи життєвих світів: I тип – внутрішньо простий і зовнішньо легкий (інфантильний, або гедоністичний), II тип – внутрішньо простий і зовнішньо важкий (реалістичний), III тип – внутрішньо складний і зовнішньо легкий (ціннісний) та IV тип – внутрішньо складний і зовнішньо важкий (творчий). Для першого типу характерною критичною ситуацією є стрес, а спосіб її переживання – гедоністичний, який передбачає просте уникнення незадоволення та отримання задоволення за будь-яку ціну. Другий тип як критичної ситуації стикається з фрустрацією та долає її реалістичним способом, шляхом терпіння та відкладення задоволення потреби у часі. Притаманною третьому типу критичною ситуацією є конфлікт, насамперед внутрішній, переживає він його через ціннісно-мотиваційні перебудови. Четвертий тип головним чином стикається із кризою, а долає її через творчу перебудову всього життєвого замислу (або шляхом створення нового) [4].

В.М. Дружинін вивчав життєвий світ особистості крізь призму варіантів життя. Він припускав, що існують незалежні від індивіда, винайдені людством і відтворювані у часі варіанти життя. Людина залежно від конкретних обставин може вибрати той чи інший варіант, проте певний варіант життя може бути їй і нав'язаний. Ступінь свободи індивіда і міра тиску на нього зовнішнього світу – соціального середовища – залежать від конкретних історичних умов. Поняття «варіант життя», за Дружиніним, є цілісною психологічною характеристикою індивідуального буття і визначається типом ставлення людини до життя. Він стверджує, що є психологічні параметри, за допомогою яких можна дати опис варіантів життя, але вони важко формалізуються, хоча й піддаються вербалізації. Варіант життя формує людську особистість, «типізує» її. Індивід перетворюється на представника «життєвого особистісного типу». Отже, таким чином індивід «входить» у життя, включа-

ється в той чи інший варіант життя зі своїми здібностями, темпераментом, характером, а «виходить» – типізованою особистістю. Можлива також зміна варіанту життя залежно від обставин або подібності варіантів між собою.

В.М. Дружинін описав декілька таких варіантів: життя як передмова (пасивне чекання кращих часів, можливостей), життя як творчість (прагнення постійної самореалізації), життя як досягнення (налаштованість на успіх та результат), життя як сон (ескапізм, відхід у світ мрій, фантазій, ілюзій), життя за правилами (консерватизм, дотримання норм, традицій, звичаїв, обрядів), життя як марнування часу (уникнення обов'язків та відповідальності, споживацтво, паразитизм), життя проти життя (насторожене й агресивне ставлення до світу та оточення) [6]. Вибираючи певний варіант (чи варіанти) життя, людина, таким чином, визначає свій життєвий світ.

Власні критерії для окреслення типів життєвих світів запропонував Д.О. Леонтьєв. Цими критеріями є: структура часу, відносини індивіда і суспільства та співвідношення суцього (наявного), належного і можливого як ціннісних критеріїв. Різні їх поєднання дає три типи життєвих світів: традиціоналістського, гедоністичного та прогресистського. Перший (традиціоналістський) тип покладається на минуле, яке задає всі орієнтири. Для нього характерні консерватизм, конформізм, колективізм, дотримання норм і традицій. Принцип життя – підкорення нормі, на першому плані стоїть належне (як годиться), суще (наявне) відіграє допоміжну роль, а можливе – мінімальну. Для гедоністичного світу значимі лише теперішнє, «тут і зараз». Цьому способу життя властиві авантюризм, індивідуалізм, оцінка власних інтересів вище за суспільні, ігнорування соціальних норм тощо. Найперше стоїть суще («лови момент»), допоміжна роль відводиться можливому, належне не має жодної ваги. Що стосується прогресистського світу, то він насамперед націлений на майбутнє. Типовим для нього є інтеграція особистих і суспільних інтересів, ініціативність, креативність, прагнення до змін і перетворень. Головна роль належить можливому за допоміжної ролі належного, значимість суцього мінімальна [7].

У вітчизняній психології значний внесок у психологічну концепцію життєвого світу зробила Т.М. Титаренко. За Титаренко, життєвий світ як психологічна категорія є відкритою, самоорганізованою системою, яка передбачає постійну пряму і зворотну проєкцію внутрішнього (суб'єктивного, ціннісного, ідеального) і зовнішнього (об'єктивного, практичного, емпіричного) світів один на одного, багаторазові видозміни суб'єктивно перетворюваної реальності, яка переломлюється як кризь призму індивідуально-психологічної

своєрідності, так і засвоєного культурно-історичного контексту. Особистість не просто адаптується, пристосовується до навколишнього середовища, зовнішні фактори детермінації її життєдіяльності заломлюються через внутрішню своєрідну структуру, набутий досвід, індивідуальні відмінності, актуальні прагнення людини. Це поняття також включає у себе самовизначення особистості шляхом активного створення світу власного буття, світу, у якому вона живе; воно є результатом саморозвитку, саморуку особистості, її небайдужого, упередженого ставлення до дійсності і до себе в ній. Людина розбудовує свій життєвий світ, виказуючи свої цінності й уподобання, вірування і переконання, зацікавлення і потреби, структуруючи зовнішню дійсність відповідно до внутрішньої і навпаки [13].

На думку Т.М. Титаренко, життєтворення особистості передбачає проходження певних етапів, до яких належать творче проєктування майбутнього за допомогою життєвих виборів, апробація проєкту через постановку життєвих завдань та реалізація цих завдань шляхом застосування певних соціально-психологічних практик. Особистість постійно повинна коригувати як власні задуми, так і способи їх реалізації, адже життєві контексти не можуть бути повністю прогнозованими. Життєтворення є складним креативним процесом, багато в чому стихійним, інтуїтивним, непередбачуваним. Тому людина мусить адаптивно змінювати траєкторії власного життєвого шляху [10].

Загалом, у вітчизняній психології поняття життєтворчості, життєтворення, життєконструювання використовуються як такі, що цілкоміто відображають екзистенціальну ідею про людину, яка є творцем власного життя. Життєтворення бачиться психологами як духовно-практична діяльність особистості, націлена на творче планування та реалізацію її життєвого проєкту. Завдяки здатності особистості до життєтворення вона розробляє, править та реалізовує власний життєвий сценарій. Оволодіння мистецтвом життя – це особлива задача, що вимагає глибокого розуміння світу, самого себе, високого рівня самосвідомості та наявності системи засобів, методів та практик життєконструювання. Життєтворення – це одночасно і процес упорядкування особистістю подій свого життя, і процес її самовдосконалення [12].

Звісно, сам життєвий світ особистості є суто феноменологічним і тому недоступним для безпосереднього емпіричного дослідження. Проте він відкривається і виявляється у різних способі, і ці прояви уже цілком можливо зафіксувати, класифікувати, описати, дослідити. Сьогодні феномени життєвого світу активно вивчаються з різних поглядів і перспектив, зокрема, з боку життєвих стратегій, життєвого шляху особистості, варіантів життя, життє-

вого простору суб'єкта, індивідуального світу людини, його життєвого плану, життєвого поля особистості, форм самобуття людини тощо. Можна стверджувати, що життєвий світ особистості відкривається через її суб'єктивне ставлення до зовнішнього (фізичного) світу, до інших людей, до власного життя та до самої себе. Перебуваючи в одному фізичному світі, люди водночас перебувають у різних психологічних, ментальних світах. Відмінності між останніми зумовлені сукупністю біологічних (генетика), соціокультурних (виховання, освіта, релігія, культура) та психологічних (особливості когнітивної та емоційно-вольової сфер, мотиви, переконання, особистий досвід тощо) факторів.

Висновки з проведеного дослідження.

Психологія пройшла тернистий шлях до розуміння єдності людини з її природним та соціальним оточенням і до усвідомлення необхідності враховувати цей контекст. І хоча до сих пір життєвий світ особистості як психологічний феномен є скоріше теоретичним конструктом, спроби дослідження якого стикаються з багатьма труднощами, що носять насамперед конкретно-методологічний характер, усе ж у сфері емпіричних досліджень життєвого світу людини останнім часом спостерігається певний прогрес. Саме поняття «життєвий світ», що виникло в рамках філософії, все більше наповнюється психологічним змістом. Акцент у дослідженнях зміщується до вивчення суб'єктних характеристик людини, що дають змогу їй виходити за межі звичного існування і створювати середовище для власного особистісного розвитку, активно розширюючи межі свого життєвого світу. На цьому тлі поглиблюється розуміння типології життєвих світів, досліджуються внутрішні ресурси особистості, здатної до трансформації життєвого світу, формуються нові психотерапевтичні підходи, здійснюються спроби розробити відповідні психодіагностичні інструменти тощо. Отже, перед дослідниками відкривається широке поле для створення підходів до розуміння унікальності та самобутності кожної окремої особистості, а важливість цього для психології важко переоцінити.

Перспективи подальших наукових пошуків, на нашу думку, лежать у напрямі переведення вивчення життєвого світу особистості в емпіричну площину, створення та апробації конкретних методологічних підходів до дослідження різних його аспектів та надання йому все більш практичного значення. Зважаючи на

міцне теоретичне підґрунтя, майбутні результати цих пошуків видаються доволі багатообіцяючими та, безсумнівно, надзвичайно вагомими для психологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
2. Бинсвангер Л. Бытие в мире. Москва : КСП; Санкт-Петербург : Ювента, 1999. 302 с.
3. Ван Дорцен Э. Практическое экзистенциальное консультирование и психотерапия. Ростов-на-Дону : Ассоциация экзистенциального консультирования, 2007. 216 с.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 200 с.
5. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Санкт-Петербург : Владимир Даль, 2004. 399 с.
6. Дружинин В.Н. Варианты жизни: Очерки экзистенциальной психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 156 с.
7. Леонтьев Д.А. К типологии жизненных миров. 2-я Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии : материалы сообщений. Москва : Смысл, 2004. С. 114–116.
8. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург : Питер, 2016. 400 с.
9. Мэй Р. и др. Экзистенциальная психология. Москва : Институт общегуманитарных исследований, Инициатива, 2005. 160 с.
10. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : монографія / Ю.Д. Гундєртайло, В.О. Климчук, О.Я. Кляпець та ін. ; за ред. Т.М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2016. 320 с.
11. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 512 с.
12. Сохань Л.В. Искусство житнетворчества. Предназначение. Житнетворчество. Судьба. Киев : Издательский Дом Дмитрия Бураго, 2010. 576 с.
13. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: У межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
14. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. Москва : Весь мир, 1997. 704 с.
15. Эллиенбергер Г. Клиническое введение в психиатрическую феноменологию и экзистенциальный анализ. Экзистенциальная психология / под ред. Р. Мэя. Москва : Институт общегуманитарных исследований, Инициатива, 2005. 160 с.
16. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. Москва : Класс, 1999. 576 с.
17. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Boston : Beacon Press, 1984. 465 p.
18. Schutz A. The Phenomenology of the Social World. Evanston : Northwestern University Press, 1967. 255 p.